

Анатолій КОЛОДНИЙ, доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник відділу (відділення) релігієзнавства
cerif2000@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8717-9936>

Людмила ФИЛИПОВИЧ, доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу (відділення) релігієзнавства
lfilip56@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0886-3965m>

РОЗВИТОК РЕЛІГІЄЗНАВСТВА У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: досвід Відділення релігієзнавства

З історії постання інституції

Історія Відділення релігієзнавства (ВР) офіційно розпочалася у червні 1991 року з Постанови Президії АН УРСР «Про створення Відділення релігієзнавства Інституту філософії АН УРСР». Постанова передбачала автономне існування ВР у структурі Інституту філософії (окрема Вчена Рада, самостійне формування штату співробітників та окреме фінансування). ВР сформувалося на базі відділу світоглядних проблем релігії та атеїзму ІФ АН України (очолювали в різні часи доктори філософських наук, професори А. Аветисян, А. Єришев, Є. Дулуман, Б. Лобовик, а з 1990 року — професор А. Колодний) та Міжреспубліканського філіалу Інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС (очолював член-кореспондент АН України, професор О. Онищенко, який і був призначений керівником ВР).

Ухвалене Президією АН УРСР Положення про ВР визначало такі головні завдання його діяльності:

- розроблення теоретичних і методологічних проблем релігієзнавства;
- вивчення релігійної ситуації в Україні, прогнозування її змін, аналіз причин і форм міжцерковних конфліктів, розроблення програм нормалізації релігійної ситуації, формування в суспільстві атмосфери релігійної терпимості й громадянського миру;
- дослідження історії релігій і церков в Україні; аналіз релігійних вірувань українців за кордоном, діяльності релігійних організацій діаспори, її впливу на релігійне життя в Україні;
- координація релігієзнавчих досліджень в установах АН УРСР та ВНЗ республіки;
- здійснення підготовки наукових кадрів і підвищення їхньої кваліфікації.

Отже, ВР було створене ще до здобуття Україною незалежності. Але вже тоді перед ним були поставлені завдання, які виходили за межі антирелігійної визначеності й зорієнтованості на боротьбу з релігією.

З метою дослідження актуальних на той час наукових проблем у ВР було утворено три відділи: філософії релігії (завідувач — доктор філософських наук А. Колодний); історії релігії (доктор філософських наук П. Яроцький) та соціології релігії (доктор філософських наук П. Косуха). Першими плановими науковими темами відділів були відповідно: «Методологічні принципи і категоріальний апарат релігієзнавства», «Історія Православної Церкви в Україні», «Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози».

Настали роки зміни світоглядних парадигм щодо негативних оцінок релігії, її функціональності, утвердження свободи буття релігії та її інституцій в суспільстві, свободи віровизнань — конфесійної належності, що позначилось і на переосмисленні деякими дослідниками свого місця в академічному релігієзнавстві. Усе це разом з економічною нестабільністю призвело до певного скорочення штату працюючих, невеликої кількості наукових видань у першій половині 90-х років ХХ століття.

Вагомим тогочасним здобутком Відділення є організація і проведення соціологічних досліджень стану й рівня релігійності в країні. Водночас для державних органів влади ВР підготувало чимало науково-експертних матеріалів з аналізом різних актуальних проблем релігійного життя України.

Із липня 1993 року ВР очолив професор А. Колодний. Восени того самого року з його ініціативи та за підтримки колег із Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка та Київського педагогічного інституту імені М.П. Драгоманова було утворено Українську Асоціацію Релігієзнавців (УАР), яка об'єднала зусилля дослідників усієї України, спрямовані на комплексне дослідження актуальних проблем релігієзнавчої науки. Формуються осередки УАР у двадцяти областях України. Активізації релігієзнавчих досліджень і водночас перетворенню розрізнених дослідників релігійних явищ і процесів на злагоджену корпорацію науковців сприяло проведення в різних містах України наукових конференцій із широкого спектру проблем релігієзнавчої науки за участі Відділення в їх організації.

Так, на базі Львівського музею історії релігії в 1991 році було започатковано щорічні (вже відбулися 32) круглі столи «Історія релігій в Україні». Заповідник «Давній Галич» проводить конференції з проблем авраамічних релігій (вже 10). Релігієзнавці Запоріжжя зосередилися на координації досліджень і проведенні конференцій з проблем міжконфесійних відносин. Дослідники із Полтави — щодо історії релігії радянської доби, з Чернівців — щодо суспільного функціонування релігії, з Донецька — щодо співвідношення релігії й науки, з Тернополя — щодо етнології релігії, з Хмельницького — щодо регіональних особливостей релігійного життя та ін. Позитивним підсумком такої роботи релігієзнавців стали публікації збірок виголошених на конференціях доповідей і повідомлень, залучення представників історичної та інших гуманітарних наук і богослов'я до наукового вивчення проблем релігійних процесів, пошук шляхів толерантизації міжконфесійних відносин.

Загалом за ці роки ВР провело понад 300 наукових конференцій різного масштабу й тематики. Практично в кожній з них брали участь науковці із закордоння, представники закордонних асоціацій зі свободи совісті.

На час утворення ВР в його штаті було 35 наукових і допоміжних співробітників, кількість яких (через щорічне недофінансування) постійно скорочувалася. Незважаючи на це, вивчення релігії як складової предметного поля різних суспільних і гуманітарних наук вдалося вивести на рівень фокусного наукового осягнення цього специфічного духовного явища в усій його повноті та в його широкому конфесійному бутті. Як ціле, на думку академіка В. Шинкарука, в усій сукупності її структурних складових і складній функціональності, релігію може досліджувати лише така гуманітарна наука, як релігієзнавство. Тож, зрештою за його активної підтримки, а потім і за підтримки директора Інституту філософії М. Поповича вдалося не лише зберегти ВР як самостійну академічну інституцію, а й добитися в Міністерстві освіти України викладання в усіх ВНЗ курсу релігієзнавства як обов'язкової навчальної дисципліни, утворення в низці університетів релігієзнавчих спеціалізацій і кафедр. Тож з ініціативи й завдяки діяльності ВР в Україні сформувалося релігієзнавство як окрема сфера гуманітарного знання.

У перші роки існування Відділення налагоджується його творча співпраця з Державним комітетом України у справах релігії. З метою проведення науково обґрунтованої політики держави у сфері релігійного життя при цьому держоргані декілька років діяла науково-методична рада, до складу якої входили провідні науковці-релігієзнавці країни, переважно із ВР. Це допомагало уникнути суб'єктивних оцінок у розв'язанні складних проблем релігійного життя, виваженого їх розв'язання з урахуванням потреб та інтересів українського державотворення і національного відродження. Тож наявна в Україні загалом толерантна система міжконфесійних відносин також є однією із заслуг і нашої інституції.

Відділення за роки його наукової функціональності загалом визначилося щодо основних напрямків своєї дослідницької роботи:

- феномен релігії в його історії, структурі та функціональності;
- конфесіоналізація релігії та характер міжконфесійних відносин;
- історія релігії в Україні та зміни її інституцій і конфесійної географії;
- релігійний чинник у контексті національного й духовного відродження України;
- свобода віросповідань і шляхи демократизації державно-церковних відносин тощо.

Наукові здобутки Відділення

ВР за роки своєї діяльності виконало 27 фундаментальних планових тем і 6 позапланових, а саме: «Феномен релігії: природа, сутність, функціональність»; «Особливості і віхи історії українського християнства»; «Релігійна діяльність в контексті суспільних процесів»; «Феномен релігії: історіософ-

ське осмислення»; «Релігія і нація в суспільному житті України і світу»; «Релігійний чинник в контексті етносоціальних і політичних процесів в Україні»; «Трансформація релігійної духовності за умов модерну і постмодерну»; «Тенденції розвитку релігії і релігійності в українському суспільстві»; «Релігійний фактор в контексті політичного життя і духовних трансформацій українського суспільства»; «Релігія в контексті глобальних процесів сучасності»; «Процес конфесіоналізації релігії: закономірності і прогнози»; «Дисциплінарна структура релігієзнавства: змістовне наповнення і тенденції змін»; «Стан і прогнози релігійних процесів України на ближнє десятиліття» та інші. Виконання кожної теми завершувалося написанням і видруком колективної монографії, підготуванням для державних органів відповідної науково-експертної записки і проведнням тематичної наукової конференції.

Останніми роками здійснювалася робота над плановими темами: «Поліконфесійність України як вияв її входження в культурно-цивілізаційний діалог XXI століття» (2007—2011, за результатами видано колективну монографію у трьох книгах «Релігія — Світ — Україна»); «Релігійний фактор в контексті духовного розвитку сучасної України» (2009—2011, монографія «Релігія в контексті духовного життя», 2012); «Практичне релігієзнавство: предметне поле і функціональна природа» (2009—2011, монографія «Практичне релігієзнавство», 2012); «Проблема співвідношення релігійного і національного в ісламі» (2006—2007, монографія «Іслам і Євроінтеграція», 2007); «Природа мусульманського максималізму та прогнози його виявів на українських теренах» (2008—2009, монографія «Іслам в його проблемах і трансформаціях», 2010); «Релігія в її взаємодії з різноманітним форм суспільної свідомості» (2012—2015, монографія «Релігія в контексті суспільної свідомості», 2015); «Інституціоналізаційні процеси в сучасних релігіях: загальні закономірності та особливості українського контексту» (2012—2014, монографія «Інституційні процеси конфесійного життя світу та України», 2016); «Релігійний фактор в культурному просторі сучасної України» (2012—2014); «Трансформація функцій релігійних інституцій в процесах суспільних перетворень України» (2015—2016, монографія «Функціональність релігії: український контекст», 2017); «Релігійний феномен у змінах його структурних складових і перспективах десакралізації» (2015—2017, монографії «Релігія в проблемах її структури і функціональності», 2016 та «Релігія в її складових і процесах їх осучаснення», 2018); «Релігійні ідентичності в контексті культурно-цивілізаційного вибору України» (2017—2019, монографія «Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах», 2021); «Конфесійна диференціація релігійного життя сучасної України: проблеми толерантизації міжконфесійних відносин» (2018—2020, монографія «Україна поліконфесійна», 2021).

Окрім планових тем у ВР у різні роки виконано шість позапланових тем, зокрема «Міжконфесійні і внутрішньоконфесійні конфлікти: стан, причини і тенденції»; «Нові релігійні течії та кульги в період соціально-економічної кризи посткомуністичного суспільства в Україні»; «Історія евангельсько-

баптистського руху в Україні»; «Національний і релігійний чинники в контексті історії України»; «Свобода релігії в країнах постсоціалістичного простору»; «Буття ісламу в Україні і світі: стан і прогнози», «Іслам і євроінтеграція: проблеми і перспективи» та інші.

Результати наукової роботи ВР із позапланових тем висвітлено також у наукових монографіях: «Дисциплінарне релігієзнавство» (Київ, 2009); «Конфесіологія релігії» (Київ, 2009); «Україна релігійна» в 2-х книгах (Київ, 2008); «Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України» (Київ, 2009); «Релігія в контексті культурно-цивілізаційного діалогу» (Київ, 2010); «Філософія релігії в Україні» (2012); «Перспективи релігійних процесів» (Київ, 2011); «Релігія та освіта» (2014); «Русский мир» патріарха Кирила не для України» (2015); «Релігійна безпека/небезпека України» (2017), п'яти монографіях циклу «Україна-Ватикан», двох — до ювілею Берестейської унії 1596 року та української унійності.

Найвідомішими проектами ВР постали: десяти томник «Історія релігії в Україні» (1996—2012, редактори томів А. Колодний, В. Климов, Б. Лобовик, Л. Филипович та П. Яроцький); двотомник «Історія релігієзнавства України»; двотомник «Религиоведение Украины» та інші. Загалом результати науково-дослідницької діяльності ВР відображено в понад 400 книжкових публікаціях — індивідуальних і колективних монографіях, збірках, навчальних посібниках, брошурах, а також у більш як тисячі наукових статей в енциклопедіях тощо. Це є праці переважно із загального релігієзнавства, етнології, конфесіології та політології релігії.

Неабиякий доробок ВР має в дослідженні християнства, історії релігії та Церкви в Україні, проблем свободи буття релігії тощо. Знаковими працями є монографія «Академічне релігієзнавство» (за редакцією А. Колодного, 2000), «Релігієзнавчий словник» (за редакцією А. Колодного і Б. Лобовика, 1996), «Історія релігії в Україні» (за редакцією А. Колодного і П. Яроцького, 1999). Опубліковано десять наукових збірників до двохтисячного ювілею християнства. Триває активна робота над тритомною «Українською Релігієзнавчою Енциклопедією» (перший том за редакцією А. Колодного заплановано видрукувати у 2022 році).

Видруком книги «Полтавщина релігійна» почалася реалізація проекту «Атлас релігійного життя України». Бібліотечка «Релігії України» представлена брошурами: «Вірменська Церква в Україні»; «Саєнтологія в Україні»; «Рідна Українська Національна Віра»; «Церква Ісуса Христа Святих останніх днів» та ін. У серійному виданні «Мислителі української діаспори» (за редакцією А. Колодного) вийшли книги: В. Олексюк зі США «Християнські основи української філософії» (1996); І. Музичка з Італії «Християнство в житті особи і народу» (1999); С. Ярмусь із Канади «Досвід віри українця» (2002); І. Шевців із Австралії «Християнська Україна» (2003); І. Ортинський із Німеччини «Християнство в його вияві і сьогодні» (2016) та Юрій Мулик-Луцик із Канади «Релігія в історії і духовності українців» (2019). Го-

туються до видруку вибрані праці Діонісія Ляховича, Дмитра Блажейовського та Святомира Фостуна.

Знаковим є віднайдення і видрук праці українського етнолога релігії А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості», а водночас і вшанування цього видатного вченого й борця за незалежну Україну. Ця праця тричі перевидана в Україні, проведено десять Річинських читань. ВР долучилося до процесу перепоховання праху А. Річинського із Казахстану на Тернопілля. У місті Кременець відкрито музей А. Річинського.

Майже всі співробітники ВР мають опубліковані індивідуальні монографії. Їх написання та видрук дають змогу здолати те звуження тематичного поля досліджень, яке зумовлює виконання лиш офіційно зафіксованих планових завдань.

Але здобуток ВР вимірюється не друкowanими аркушами та кількістю праць, що вийшли у світ. Насамперед йдеться про актуальність дослідницьких пошуків, наукову новизну праць, їхню практичну значущість, громадянську позицію, український патріотизм. Про ВР знають як про україноцентричну спільноту науковців. На сторінках інтернету й у журналістських доробках часто з'являються інтерв'ю та коментарі співробітників ВР з оцінками історичних подій і проблем релігійного життя.

Регулярно виходили друком і періодичні видання ВР: щорічник «Релігійна свобода» (надруковано 25 чисел), кварталник «Українське релігієзнавство» (94 чисел) та щомісячник «Релігійна панорама» (133 числа).

Безпосереднім науковим досягненням ВР можна вважати визначення об'єкта і предмета релігієзнавства, застосування гносеологічного та антропологічного підходів до з'ясування специфіки феномену релігії, виявлення загальних закономірностей релігійного процесу у світі й Україні, розкриття особливостей віровчення низки конфесій та їхньої історії, дослідження новітніх релігійних процесів в Україні за умов постмодерну і глобалізації, розкриття механізму свободи буття релігії в суспільстві, з'ясування співвідношення релігійних та етнічних чинників у суспільному житті, визначення місця релігії у процесах національного відродження та розбудови української держави тощо.

Міжнародне наукове співробітництво

Важливим досягненням ВР стало його входження у світовий простір релігієзнавчої галузі гуманітарного знання, що втілюється, зокрема:

- в асоційованому членстві ВР через УАР у різних міжнародних фахових товариствах: Міжнародній асоціації істориків релігії; Міжнародній асоціації релігійної свободи; Міжнародній академії свободи релігії і віровізнань, Європейській асоціації дослідників релігії. На базі ВР і УАР із 2008 року працює Рада країн Східної Європи з теоретичного і практичного релігієзнавства (куратор Ради — професор Л. Филипович);
- у співпраці з окремими релігієзнавчими інституціями США, Великобританії, Польщі, Росії, Канади, Угорщини та інших країн;

- у виїздах за кордон співробітників Відділення для участі в різноманітних наукових заходах (десятки конференцій у понад двадцяти країнах світу — Австралії, Австрії, Великобританії, Греції, Данії, Ізраїлі, Індії, Іспанії, Італії/Ватикані, Латвії, Німеччині, Польщі, Росії, Румунії, США, Тайвані, Угорщині, Франції, Японії та інших);
 - в публікації праць українських релігієзнавців у іншомовних закордонних виданнях;
 - в участі закордонних релігієзнавців із подальшою публікацією їхніх виступів на міжнародних наукових конференціях, які проводяться Відділенням релігієзнавства;
 - в укладанні або поновленні договорів творчої співпраці з закордонними науковими установами — Інститутом релігієзнавства Ягелонського університету (Краків, Польща), Міжнародним центром права і релігієзнавства Бригам-Янгського університету (Прово, США) та іншими, а також проведенні спільних заходів із цими інституціями та постійному взаємному інформуванню про наукові заходи з фаху в наших країнах;
 - організації обміну науковою друкованою продукцією із закордонними релігієзнавчими інституціями;
 - у щорічних присвоєннях звання Почесного наукового співробітника Відділення релігієзнавства ІФ НАН України одному із закордонних науковців (нині таких є дванадцять із різних країн);
 - у виконанні спільних наукових проєктів із закордонними релігієзнавчими інституціями за міжнародними грантами;
 - у налагодженні міжособистісних відносин між окремими науковцями Відділення і закордоння;
 - в періодичній участі ВР у заходах, які проводять міжнародні міжрелігійні інституції, зокрема Парламент релігій світу;
 - у залученні закордонних авторів до написання розділів колективних праць ВР, зокрема статей-довідок до «Української Релігієзнавчої Енциклопедії».
- ВР ІФ НАНУ активно залучилося до підготовки і проведення XX щорічного конгресу Європейської Асоціації дослідників релігії (EASR) “Religions: Links, Connections and Movements”, який відбудеться в 2023 році в Україні (Київ).

Використання результатів досліджень у практиці суспільного життя

ВР сформувало таку галузь знання, як практичне релігієзнавство. Воно цікавлене в практичній результативності своїх теоретичних пошуків. Ці результати оприлюднюються переважно в наукових працях, доповідях і повідомленнях співробітників ВР на наукових конференціях, у виступах на радіо й телебаченні, у постійній активній присутності в інтернеті, у публічних лекціях, у різних науково-аналітичних документах та інформаційно-довідковій літературі.

Науковці ВР беруть участь у роботі багатьох експертних рад, комісій, що створюються органами влади чи громадськими організаціями. Відділення готує експертні матеріали для владних структур різного рівня із проблем релігійного життя країни, державно-церковних і міжконфесійних відносин. Його сприймають як експертну установу й у медіапросторі. До його співробітників постійно звертаються журналісти, що висвітлюють конкретні події в релігійній сфері.

Крім того, викладаючи релігієзнавчі курси у ВНЗ України, науковці ВР сприяють зближенню теорії і практики, академічної та університетської науки й освіти. Саме ми запровадили в навчальний процес університету «Києво-Могилянська Академія» запозичений нині багатьма освітніми закладами курс із конфесіології релігії, коли студенти на кожному занятті відвідують якусь конфесійну громаду, спілкуючись там безпосередньо з носіями релігії.

Співробітники ВР постійно були або й донині присутні в Експертній раді ВАК, Науково-методичній раді Міністерства освіти і науки, Правлінні Українського біблійного товариства; у редакціях часописів «Філософська думка», «Філософські обрії», «Людина і світ», «Філософія освіти», «Юридичні читання», «Идеи» (Болгарія), «Вісник Держкомнацрелігій України» тощо. Вони брали участь у роботі засідань Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, Київської міської Ради Церков і релігійних організацій та певних обласних міжконфесійних рад. А. Колодний входив до Комісії Кабміну з питань реституції церковного майна, О. Саган, А. Колодний, В. Єленський та С. Здіорук — до Експертної комісії з питань свободи совісті Національної Ради з питань культури і духовності при Президентові України. На засідання Міжфракційної депутатської комісії ВР України з питань моралі постійно запрошували Л. Филипович. У комісії Міністерства юстиції України з питання підготовки нової редакції Закону про свободу світоглядів і релігійних організацій працювали М. Бабій, В. Климов та Л. Филипович. О. Саган працював в урядових Оргкомітетах з відзначення 1020-річчя хрещення Київської Русі і 900-річчя заснування Свято-Михайлівського монастиря, у Міжвідомчій робочій групі з питань недопущення ксенофобії, релігійної й расової нетерпимості. А. Арістова, В. Титаренко, Л. Филипович співпрацюють із Малою академією наук як голови міських, обласних і республіканських конкурсів молодих вчених.

ВР щоразу забезпечувало роботу релігієзнавчих секцій під час проведення в Україні міжнародних конгресів світового українства. Воно неодноразово, зокрема у 2021 році, представляло Україну на масштабних заходах Парламенту релігій світу. Конфесії часто запрошують співробітників ВР до організації та участі в їхніх заходах, як-от нещодавні вшанування 500-літнього ювілею протестантизму і 100-річного ювілею п'ятидесятництва. Таких заходів, проведених упродовж останніх років за активної участі ВР, було багато.

Співробітники ВР іноді стають експертами на судових засіданнях, пов'язаних із релігійною діяльністю, забезпеченням права свободи буття конфесій.

Організація і координація наукової діяльності з релігієзнавства

ВР активно долучалося до роботи Спеціалізованої вченої ради (Д 26.161.03) із захисту докторських і кандидатських дисертацій, що функціювала при ньому (голова Ради — А. Колодний, вчений секретар — О. Бучма). Тільки від 2001 року в цій раді захистили дисертації за спеціальністю «релігієзнавство» 106 кандидатів і докторів наук. За двадцять років релігієзнавство України поповнили 50 докторів наук за фахом, і в цьому процесі ВР відіграло провідну роль.

Систематично здійснюється координація наукової діяльності з релігієзнавства. Цій меті підпорядкована робота утвореної при ВР Координаційної ради з написання дисертаційних робіт (голова — професор П. Яроцький). Ця рада не лише погоджує теми дисертаційних досліджень, а й виробила рекомендовану тематику робіт, бажаних для дослідження, відповідно до нових державних кваліфікаційних вимог, підготувала й видрукувала в часописі «Релігійна панорама» програми кандидатських іспитів із загального релігієзнавства, філософії, історії й соціології релігії.

Опікуючись консолідацією релігієзнавців України, ВР уклало договори творчої співпраці з багатьма навчальними закладами та дослідницькими інституціями, зокрема філософсько-теологічним факультетом Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Львівським Музеєм історії релігії, Тернопільським національним педагогічним університетом ім. В. Гнатюка, Національним заповідником «Давній Галич» та ін.

Співпраця з конфесіями

ВР налагодило співпрацю з багатьма конфесіями України. Регулярно відбуваються зустрічі з їхніми лідерами. ВР активно співпрацює з ними в Українській Асоціації релігійної свободи, в ВРЦРО і ВРРО. Наукові співробітники ВР працюють викладачами духовних навчальних закладів, підтверджуючи свою відкритість до співпраці з конфесійними навчальними й дослідницькими інституціями, до сталого діалогу з керівництвом різних релігійних організацій.

Разом із Центром релігійної інформації і свободи УАР та Українською Асоціацією релігійної свободи за останні роки ВР провело понад тридцять Днів релігійної свободи в обласних центрах країни із запрошенням до участі в їхній роботі представників різних конфесій. Співпрацюючи з Державним Комітетом України у справах національностей і релігій (в різних його інституційних виявах і назвах) та громадськими організаціями, ВР сприяє утвердженню в країні свободи релігії й віросповідань. До ВР звертаються з пропозиціями про творчу співпрацю та з проханнями щодо розв'язання різних проблем представники релігійних організацій і церков — великих і малих, традиційних і нетрадиційних, офіційно діючих і ще незареєстрованих.

До участі в організації різних заходів в Україні з проблем толерантизації міжконфесійних відносин (конференції, круглі столи, міжконфесійні зустрічі, Дні релігійної толерантності тощо) ВР запрошує працівників не лише вітчизняних, а й закордонних центрів, які спеціалізуються на проблемах свободи совісті і толерантності (Міжнародна асоціація релігійної свободи, Міжнародна академія свободи релігії і віровизнань та інші), представників Єврокомісії з прав людини.

Діяльність у сфері державної і приватної освіти

Результати наукових досліджень ВР втілюються у викладацькій роботі його співробітників. На початках нею було охоплено шістнадцять світських і шість духовних навчальних закладів України (нині, відповідно, п'ять і три). Зокрема, ВР постійно надавало консультації щодо налагодження навчального процесу на релігієзнавчих спеціалізаціях у Чернівецькому національному університеті, національному університеті «Острозька Академія», Тернопільському педуніверситеті ім. Гнатюка, національному університеті «Києво-Могилянська Академія», національних педагогічних університетах ім. Драгоманова і Грінченка (Київ), Прикарпатському, Полтавському та Дрогобицькому педагогічних університетах, Хмельницькому університету права і управління та ін.

Співробітники ВР розробляють і впроваджують новітні навчальні спецкурси з релігієзнавства, готують навчальні програми, пишуть підручники, які згодом стають складовою частиною навчальних планів релігієзнавчих спеціалізацій різних ВНЗ України. Отже, саме завдяки зусиллям Відділення і навчальних закладів, що запровадили нову для них спеціалізацію, забезпечується належна якість і повнота релігієзнавчої освіти.

Співробітниками ВР (А. Арістовою, О. Бучмою, А. Колодним, П. Яроцьким, О. Горкушею і В. Титаренко) написані і видрукувані підручники з релігієзнавства. Як підручник видано «Історію релігії в Україні» (за редакцією А. Колодного і П. Яроцького). Як підручники можна використовувати і книгу «Дисциплінарне релігієзнавство» (конфесіологія, етнологія та історіософія релігії) та ін. Співробітники ВР (А. Колодний, Л. Филипович, В. Шевченко, П. Яроцький) проводять лекції для слухачів Вищої школи філософії при Інституті філософії НАНУ та інших навчальних закладів післядипломної освіти.

Наукові конференції

Від початку свого існування ВР усвідомило значущість наукових форумів, ініціюючи їхнє проведення як у Києві, так і в областях. З 1991 року ВР організувало понад 300 різноманітних теоретичних і практичних конференцій із широкого спектру релігієзнавчих проблем.

Наймасштабнішими в Україні стали щорічні травневі конференції з проблем свободи релігії, організовані разом із Державним комітетом України у справах релігій, Міжнародною академією свободи та Міжнародною асоціацією

релігійної свободи. Так, на конференцію «Свобода релігії і глобальні трансформації в сучасному світі» (Київ, 2004) прибуло понад 70 учасників із 23 країн світу. В роботі конференції «Свобода релігії і демократія: старі і нові виклики» (Київ, 2010) взяли участь 42 закордонні науковці з 13 країн.

Не менш важливі й наші колективні та індивідуальні виїзди за кордон. Наприклад, у липні 2009 року у Відні на спеціальному засіданні департаменту з прав людини ОБСЄ професор Л. Филипович виступила із головною доповіддю «Від зобов'язань до втілення свободи релігії та віросповідань в ОБСЄ регіоні». У жовтні 2009 року відбулася IV конференція з циклу «Україна-Ватикан» у мерії Риму, яку відкрив генеральний секретар синоду єпископів Римо-Католицької Церкви архієпископ Микола Етерович.

За роки російсько-української війни втрачено колишні активні зв'язки із Російським товариством дослідників релігії, Московською асоціацією викладачів релігієзнавства, редакціями журналів «Религиоведение» та «Религия и право». ВР налаштоване на розгортання наукових зв'язків із закордонними інституціями, окремими вченими. Пандемія останніх років обмежила традиційні наукові зв'язки з балтійськими, польськими, чеськими, румунськими, італійськими, німецькими, британськими та іншими центрами дослідження релігії.

Багато років у ВР працюють інформаційний та теоретичний семінари з актуальних проблем релігієзнавства (координатори О. Саган та В. Шевченко). Проводяться зустрічі співробітників із закордонними науковцями, іноземними й українськими релігійними лідерами. В умовах карантину семінари перемістилися в онлайн, з'явилася нова ініціатива — міжвідомчий інформаційно-методологічний семінар «Релігія в особах», у роботі якого взяли участь близько 20 релігійних лідерів України та зарубіжні діячі. ВР є організатором чи співорганізатором багатьох міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових та науково-практичних конференцій. Співробітники ВР беруть активну участь у роботі різних наукових форумів, круглих столів всеукраїнського й міжнародного рівня.

Підсумовуючи, зазначимо, що окрім плідної наукової роботи (наукові публікації та конференції), Відділення, як інституція, прямо причетне до змін у ставленні суспільства до релігії. Воно сприяло подоланню «опійного» підходу до релігійного феномену. Через дієву співпрацю із державними органами воно прилучилося до формування нової, партнерської моделі державно-церковних і загалом толерантних міжконфесійних відносин. ВР ввело питання релігії в мас-медійний дискурс, ставши основним коментатором подій у релігійно-суспільній сфері. Воно активне й у сфері освіти та просвіти. Завдяки йому конституювано й ліцензовано навчальну дисципліну «релігієзнавство», відбувається підготовка спеціалістів вищої кваліфікації з цієї спеціальності.

ВР сприяло консолідації інтелектуалів (істориків, богословів, філософів, релігієзнавців та ін.) у дослідженні, висвітленні, пропаганді наукового

підходу до релігії. Створена в 1993 році на базі Відділення УАР нині об'єднує близько 300 осіб по всій Україні та має 18 обласних осередків.

Виконання кожної наукової теми ВР завершує підготуванням практичних рекомендацій із проблем сфери міжконфесійних та державо-конфесійних відносин. Написано й передано органам влади понад 500 різноманітних аналітичних матеріалів (від обговорення профільних законів до сценаріїв святкування релігійних ювілеїв).

ВР творчо співпрацює з офісами близько 30 конфесій. Ми проводимо зустрічі з релігійними діячами, співпрацюємо з богословами конфесій. Маємо дружні стосунки майже з усіма керівниками релігійних організацій не лише всеукраїнського, а й локального рівня, поступово виходимо в цьому й на світовий рівень. Співробітники ВР активно висловлюються у ЗМІ, в теле-, радіо- та інтернет-просторі. Так, тільки у 2018 році вони дали понад 500 інтерв'ю, пов'язаних із питаннями Томосу та автокефалії ПЦУ.

Тож за тридцять років ВР вдалося пройти складний шлях зміни світоглядних орієнтацій, здолати утверджуваний партійно-державним керівництвом «опійний» підхід до релігії, конфесійну вибірковість, обмеженість у розумінні свободи совісті. В нашій дослідницькій роботі стали домінуючими принципи об'єктивності, історизму, світоглядного плюралізму, конфесійної незаангажованості тощо.

Такої потужної за кадровим складом і продуктивністю праці академічної інституції з релігієзнавства, як ВР, нині не демонструє жодна країна не лише на теренах колишнього СРСР, а й у світі.

Особливістю українського академічного релігієзнавства є те, що воно не лише теоретичне, а й дієво практичне. Ми започаткували виокремлення практичного релігієзнавства в структурі нашої науки і освіти. Релігієзнавці стали потрібними, точніше затребуваними в державних органах, низці конфесій, ЗМІ, навчальних і правозахисних інституціях. Важливо згадати й науково-експертні та аналітичні матеріали з проблем релігійного життя, державно-конфесійних відносин, що їх підготувало ВР. Як уже зазначалося, у тому, що в країні сформувалися толерантні міжконфесійні відносини, є помітна частка й нашого внеску, що виявлялося, зокрема, у постійній співпраці з державним органом у справах релігії.

ВР як високопрофесійний, із потужним творчим потенціалом та науковим досвідом колектив, що діяв упродовж тридцяти років як самостійна наукова інституція НАН України, відмінно виконує поставлені перед ним ще у часи створення завдання. Зокрема, йдеться про наукове розроблення фундаментальних і прикладних релігієзнавчих проблем, координацію релігієзнавчих досліджень, організацію конференцій, підготування наукових кадрів, утвердження українського релігієзнавства і його представництва в міжнародному науковому просторі. Цю роботу колектив ВР під керівництвом наступника наших найкращих традицій професора О. Сагана продовжуватиме й надалі.